

Jobboldali társadalomelméleti hagyományok német nyelvterületen a két világháború között

Az első világháborút követően – különösen, bár nem kizárólag a vesztes államokban – felerősödött a fennálló társadalmi és politikai berendezkedés kritikája, valamint az azt felváltani képes új rend keresése. A háborús vereség, a gazdasági és társadalmi megrázkódtatások, valamint a korábbi politikai keretek meggyengülése a német nyelvű társadalomelméleti gondolkodást is alapvetően meghatározta. A korszak számos szerzője számára a modern társadalom egyik központi problémájává az a kérdés vált, hogy miként őrizhető meg vagy állítható helyre a társadalmi integráció egy olyan közegben, amelyet az osztálykonfliktusok, a politikai érdekellentétek és a hagyományos közösségi kötelékek fellazulása jellemez.

Az erre adott jobboldali válaszok korántsem alkottak egységes irányzatot. A katolikus társadalomtan, a rendi-korporatív elképzelések, a konzervatív társadalomfilozófia, a völkisch¹ irányzatok és a konzervatív forradalom eltérő hagyományokból indultak ki, és politikai következtetések is jelentősen különböztek. Kapcsolatukat ezért nem valamiféle egységes ideológiai fejlődés, hanem fogalmi átfedések, kölcsönhatások és konfliktusok jellemezték. Különösen Ausztria esetében indokolt a „jobboldal” kategóriájának óvatos használata, ahol az gyakran mindenekelőtt a keresztényszociális politikai táborhoz való kötődést jelölte. Az eltérő irányzatok között ugyanakkor felismerhetők közös problémafelvetések: mindenekelőtt a liberális individualizmus és a marxista osztályelmélet kritikája, valamint a társadalom organikus, közösségi vagy funkcionálisan tagolt egészként való felfogása. Számos képviselőjük a parlamentarizmusban a részérdekek uralmát, a kapitalizmusban a közösségi kötelékek fellazulását, az osztályharcban pedig a társadalmi egységet fenyegető konfliktust látta. A társadalomelmélet feladatát ezért nem pusztán a fennálló viszonyok leírásában, hanem az új társadalmi és politikai integráció lehetőségeinek keresésében is látták.

A kérdés napjainkban ismét aktualitással bír, amennyiben a liberális-demokratikus intézmények működésével, a társadalmi integráció meggyengülésével és a politikai rend lehetséges alternatíváival kapcsolatos viták újra a közéleti és társadalomelméleti gondolkodás előterébe

¹ A német Volk („nép”) szóból képzett jelző. A 19. század végétől olyan etnonacionalista irányzatok megjelölésére használták, amelyek a népet kulturális, származási, később gyakran faji közösségként értelmezték; történeti jelentése ezért nem azonos a magyar „népi” szóéval.

kerültek.² Ebből a szempontból a két világháború közötti, mára részben feledésbe merült német nyelvű társadalomelméleti kánon vizsgálata nem pusztán eszmetörténeti jelentőséggel bír: olyan fogalmi és elméleti kiindulópontokat biztosíthat, amelyek a jelenlegi útkeresés történeti előzményeinek és lehetséges következményeinek értelmezéséhez is értékes szempontokat kínálhatnak.

Konzervatív forradalom a Német Birodalomban

Németországban a jobboldali társadalomelmélet egyik legfontosabb alakja Hans Freyer (1887–1969) volt.³ Tudományos jelentőségét mutatja, hogy 1925-ben Freyert nevezték ki az első önálló szociológiai tanszék élére. Freyer Lipcsében tanított, ahol hamar egy olyan intellektuális közeg alakult ki, amelynek többek között Gunther Ipsen (1899–1984), Arnold Gehlen (1904–1976)⁴ és a fiatal Helmut Schelsky (1912–1984)⁵ is a tagja volt. A „lipcsei iskola” vagy inkább kör tagjait nem kötötte össze egységes doktrína vagy szigorú mester–tanítványi viszony; inkább egymást keresztező tudományos és politikai hatásokból álló, viszonylag laza intellektuális hálózatról beszélhetünk.⁶

Freyer a szociológiát olyan „valóságtudományként” kívánta megalapozni, amely nem időtlen törvényszerűségeket keres, hanem a konkrét történeti helyzetből indul ki. E program azonban nála fokozatosan politikai tartalommal telítődött. A modern társadalom alapvető problémáját az osztályokra és érdekcsoportokra tagolódó társadalmi szerkezetben látta, amely szerinte meggyengítette az állam cselekvőképességét és felbontotta a közösség egységét. A szociológiai elemzés végső kérdésévé ezért a „nép” vált. Ez az elméleti fordulat jól érzékelhető az 1930-ban megjelent *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* és az egy évvel későbbi *Revolution von rechts* című írásaiban. Freyer a társadalomtudományt nem értéksemleges megfigyelésként fogta fel, hanem olyan tudásként, amelynek művelője maga is része annak a történeti helyzetnek, amelyet vizsgál. Freyer konzervativizmusa nem a fennálló rend egyszerű védelmét, hanem a történeti eredet, a nép és az állam eszméire épülő radikális újrendezés programját jelentette. Fel fogásában a társadalomtudomány feladata szorosan összekapcsolódott a történeti cselekvéssel: a szociológus saját közösségi és történeti beágyazottsága a megismerés előfeltételének számított, miközben a „valóságtudomány” a társadalom átalakítására irányuló politikai akarattal

² Békés Márton: „Belülről vezérelt Magyarország”, *Kommentár*, 2022/1, 100–115.; Uő: „A világrendszerelváltás. A többpólusú világrend forgatókönyve”, *Kommentár*, 2022/4, 71–85.

³ Freyer munkásságának és életének átfogó bemutatásához lásd: Muller, Jerry Z.: *The Other God That Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.

⁴ Arnold Gehlen (1904–1976) német filozófus és szociológus, a filozófiai antropológia egyik meghatározó képviselője volt. Munkásságának rövid áttekintéséhez lásd: Christian Thies: *Arnold Gehlen zur Einführung*. 3., bővített kiadás. Hamburg: Junius, 2017. Fő műve magyarul: Gehlen, Arnold: *Az ember természete és helye a világban*. Ford. Kis János. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1976.

⁵ Helmut Schelsky (1912–1984) német szociológus, Hans Freyer és Arnold Gehlen tanítványa, a háború utáni nyugatnémet szociológia egyik meghatározó alakja. Egyik legismertebb munkája: Schelsky, Helmut: *A munkát mások végzik el. Az értelmiség osztályharca és papi uralma*. Ford. Rieckmann Tadeusz. Budapest: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 2022.

⁶ A Lipcsei Iskolához lásd: Rehberg, Karl-Siegbert: „Krisenwissenschaft”, *völkische Emphase und systemtheoretische Abkühlung: Die „Leipziger Schule” der Soziologie – Ein Mythos der Wissenschaftsgeschichtsschreibung?* In: Acham, Karl – Moebius, Stephan (Hrsg.): *Soziologie der Zwischenkriegszeit. Ihre Hauptströmungen und zentralen Themen im deutschen Sprachraum*. Band 1. Wiesbaden: Springer VS, 2021, 383–412. DOI: 10.1007/978-3-658-31399-9_7.

fonódott össze. A kutató társadalmi beágyazottsága ebből a szempontból nem kiküszöbölendő torzítás, hanem a megismerés feltétele volt. E felfogás következményeként a szociológiai elemzés és a politikai cselekvés közötti határ elmosódott: a tudománynak nem csupán leírnia kellett a társadalmi átalakulást, hanem hozzá is kellett járulnia annak irányához. A *Revolution von rechts* ezt a szemléletet egy konzervatív-forradalmi korszakváltás programjává formálta. Freyer szerint a 19. századi osztálytársadalom olyan korszakot jelentett, amelyben társadalmi csoportok uralkodtak más csoportok felett, miközben az állam a versengő részérdekek foglyává vált. A válság egyúttal egy új történeti korszak lehetőségét is megnyitotta számára: az osztályok fölöött álló „nép” kialakulását, amelyben az egymással konfliktusban álló társadalmi részeket egységes politikai akarat fogja össze. A vezetés ebben a konstrukcióban már nem egyszerűen az érdekek közötti közvetítés, hanem az egységesnek tételezett népakarat megjelenítésének eszköze volt.

Freyer gondolkodása korántsem tekinthető elszigetelt jelenségnek a korszak német társadalomtudományában. Max Rumpf (1878–1953), Gunther Ipsen és Max Hildebert Boehm (1891–1968) különböző elméleti kiindulópontokból ugyan, de szintén egy sajátos „Volkssoziologie”⁷, vagyis népszociológia megteremtésére törekedtek, amely a társadalom alapegységét nem az egyénben vagy az osztályban, hanem a népi közösségben látta. Fontos azonban elkerülni azt az értelmezést, amely a völkisch orientációt kizárólag az 1933 után kiépülő nemzetiszocialista rendszer következményének tekinti. E gondolati irányzat számos eleme már a weimari köztársaság időszakában kialakult, és a korszak konzervatív társadalomelméletének szerves részét alkotta. Freyer műveiben például a „Volksgemeinschaft”⁸ és a „Volkwerdung”⁹ fogalmai jóval Adolf Hitler (1889–1945) hatalomra jutása előtt megjelentek, ami arra utal, hogy a nemzetiszocializmus és egyes konzervatív-völkisch társadalomelméletek kapcsolódási pontjai részben már meglévő intellektuális mintázatokra épültek. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az 1933 után Németországban maradó és a rendszerhez alkalmazkodó szociológusok egységes szellemi vagy politikai csoportot alkottak volna. Kutatási érdeklődésük, társadalomfelfogásuk, valamint a nemzetiszocialista államhoz fűződő viszonyuk jelentős eltéréseket mutatott.

Az 1933-as év ugyanakkor alapvető intézményi törést jelentett a német szociológia történetében. A nemzetiszocialista felsőoktatás-politika a vezetői elv (Führerprinzip) bevezetésével, a politikai és „faji” alapon végrehajtott tisztogatásokkal, valamint a tudományterületek völkisch szempontú áértelmezésével gyökeresen átalakította az egyetemi rendszert. Ennek következtében 1938-ig a fő- és mellékállásban működő szociológusok több mint kétharmada kiszorult a felsőoktatásból, sokan pedig politikai meggyőződésük vagy zsidó származásuk miatt

⁷ Szó szerint „népszociológia”. A két világháború közötti német társadalomtudományban nem egységes iskola, hanem olyan megközelítések gyűjtőfogalma, amelyek a társadalom elsődleges egységét a Volkban, vagyis a népi közösségben keresték.

⁸ A fogalom a nemzetiszocializmus előtt is több politikai irányzatban jelen volt; általában az osztály- és részérdekeken felülemelkedő nemzeti közösség eszményét jelölte. A nemzetiszocializmus később faji és kirekesztő tartalommal ruházta fel.

⁹ Tükrörfordításban azt jelenti, hogy „néppé válás”. Freyernél annak a történeti-politikai folyamatnak a jelölése, amelyben a társadalom szétaggolt csoportjai egységes politikai közösséggé, „néppé” szerveződnek.

emigrációra kényszerültek. A személyi és intézményi folytonosság megszakadása nem csupán a szakma képviselőinek körét alakította át, hanem a szociológiai kutatás irányait és intézményi kereteit is alapvetően megváltoztatta. Ezzel a weimari időszakban kibontakozó szociológiai professzionalizáció folyamata nagyrészt megszakadt, és a tudományág fejlődése új, politikailag erősen meghatározott pályára került.

A diszciplína ugyanakkor nem tűnt el teljesen. A politikailag hasznosítható empirikus és alkalmazott kutatások, valamint a nép-, település- és közösségszociológiai megközelítések megmaradtak. A társadalomkutatás éppen tudományos módszertani eszköztárának köszönhetően válhatott a rezsim számára hasznosíthatóvá. Mindez arra is rámutat, hogy a politikai instrumentálizáció és a módszertani szakszerűség nem feltétlenül zárják ki egymást. A társadalomtudomány ugyanis technikailag megalapozott, tudományos igényű kutatások révén is hozzájárulhat autoriter vagy diszkriminatív politikai célok megvalósításához.

A katolikus Ausztria

Az osztrák szociológia fejlődése több tekintetben eltért a németországi mintázatoktól, mivel más történeti és politikai hagyományokból táplálkozott. A két világháború közötti időszakban a keresztényszociális táborhoz kapcsolódó társadalomtudományi gondolkodáson belül három jelentős irányzat különíthető el: a Karl von Vogelsang (1818–1890) nevéhez kötődő iskola, az Österreichische Aktion¹⁰ köre és Othmar Spann (1878–1950)¹¹ tanítványi hálózata. Bár e csoportok között számos személyi és intézményi kapcsolat létezett, társadalomfelfogásuk, valamint politikai célkitűzéseik jelentős eltéréseket mutattak. Míg a közös kiindulópontot általában a liberalizmus és a marxizmus kritikája, valamint a társadalmi integráció problémája jelentette, az egyes irányzatok eltérő válaszokat adtak arra a kérdésre, hogy milyen elvek mentén szervezhető újra a modern társadalmi rend. Emiatt az osztrák jobboldali társadalomelmélet nem egységes gondolkodási hagyományként, hanem egymással részben összefonódó, részben versengő szellemi műhelyek sokaságaként írható le.

A legrégebbi hagyomány Karl von Vogelsang társadalomkritikájához kapcsolódott. Vogelsang már az 1873-as tőzsdekrach után a modern ipari társadalom reformját sürgette. Liberalizmuskritikája, a szövetkezeti megoldások iránti érdeklődése és a keresztény társadalmi rend helyreállítására irányuló programja jelentős hatást gyakorolt az osztrák politikai katolicizmusra és a keresztényszociális mozgalom kialakulására. Hatása túlélte saját korszakát, s gondolatai a későbbi katolikus társadalmi tanításban is tovább éltek. A Vogelsang-hagyomány azonban korántsem maradt változatlan. Már követői között megjelent a gyakorlatiasabb szociálpolitikai reformerek és a doktrinerebb társadalomreformerek közötti feszültség. A két világháború között ez a tradíció több irányzatra bomlott. Leopold Kunschak (1871–1953) a keresztény munkásmozgalom szervezésében játszott fontos szerepet; Anton Orel (1881–1959) radikálisabb,

¹⁰ Az 1920-as évek második felében szerveződő katolikus-konzervatív osztrák szellemi-politikai irányzat, amely Ausztria önálló történeti és politikai identitását hangsúlyozta a nagynémet elképzelésekkel szemben.

¹¹ Othmar Spann (1878–1950) osztrák közgazdász, szociológus és társadalomfilozófus, az universalista társadalomelmélet és a rendi állam koncepciójának egyik legfontosabb képviselője. Alapvető műve: Spann, Othmar: *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft, gehalten im Sommersemester 1920 an der Universität Wien*. Leipzig: Quelle & Meyer, 1921.

kapitalizmuskritikus és integralista álláspontot képviselt; Ernst Karl Winter (1895–1959) pedig sajátos módon a katolikus-konzervatív hagyományból kiindulva próbált közvetíteni a keresztényszociális és a szociáldemokrata politikai tábor között. A Vogelsang-hagyomány tehát egyszerre foglalta magában a szociálpolitikai reform, a rendi társadalom, a monarchikus legitimáció és a katolikus kulturális megújulás különböző programjait. E közeg politikai és ideológiai ellentmondásai különösen az antiszemitizmus kérdésében mutatkoztak meg. A keresztényszociális hagyományon belül a vallási antijudaizmus, a kapitalizmuskritika és a modernitással szembeni ellenérzések különböző kombinációkban jelentek meg, de ezek nem minden szerzőnél kapcsolódtak össze azonos módon. Egyes gondolkodóknál e motívumok szorosan összefonódtak, és átfogó társadalomkritikai szemléletet alkottak, míg mások esetében jóval kisebb szerepet kaptak, vagy egészen eltérő hangsúlyokkal jelentek meg. A politikai katolicizmus ezért nem tekinthető egységes ideológiai tömbnek: képviselői között jelentős különbségek mutatkoztak a modernitás, a kapitalizmus, a zsidóság vagy éppen a társadalmi reform kérdéseinek megítélésében. Ennek megfelelően a politikai katolicizmus és az antiszemitizmus viszonya sem írható le egyetlen, minden szereplőre érvényes ideológiai formulával, hanem csak az egyes szerzők és irányzatok konkrét történeti összefüggéseinek figyelembevételével értelmezhető.

A korszak legnagyobb hatású osztrák konzervatív társadalomelméleti rendszere Othmar Spann universalizmusa volt. Spann a társadalmat nem autonóm egyének együttműködéséből létrejövő képződményként, hanem önálló, szellemi egészként értelmezte, amely megelőzi az egyént, és meghatározza annak helyét és jelentését. Felfogásában az individuum csak a közösségi egész tagjaként nyer társadalmi értelmet, míg a társadalom különböző részei egymásba ágyazott, hierarchikusan rendezett „részegészeket” alkotnak, amelyek fölött magasabb rendű egységek állnak. Ezzel tudatosan szembefordult mind a liberális individualizmus, mind a marxista kollektívizmus alapfeltevéseivel. Az 1921-ben megjelent *Der wahre Staat* e társadalomelmélet politikai következményeit is részletesen kidolgozta. Spann olyan rendi államot képzelte el, amelyben a társadalom foglalkozási és funkcionális közösségek alapján szerveződik, a rendek pedig nem egyenrangú egységekként, hanem hierarchikusan tagolt rendként kapcsolódnak egymáshoz. A társadalmi egyenlőség eszméje helyett a különböző funkciókhoz kötődő szerepek és a rangsorolt közösségek együttműködése biztosította volna a társadalmi egész harmóniáját. A rendszer csúcsán álló „állami rend” egyúttal lehetőséget teremtett az autoriter politikai vezetés elméleti igazolására is. Spann gondolatainak jelentőségét tovább növelte, hogy azok nem maradtak meg az akadémiai társadalomelmélet keretei között. Universalizmusa hatást gyakorolt a Heimwehr¹² több irányzatára, tanítványa, Walter Heinrich (1902–1984) pedig szerepet játszott az 1930-as korneuburgi eskü szövegének kidolgozásában. A dokumentum a parlamenti demokrácia és a pártalapú politikai rendszer elutasítását, a hivatásrendi autonómia megerősítését és az erős állami vezetés szükségességét hirdette.

Az osztrák jobboldal belső differenciáltságát azonban éppen a nemzetiszocializmushoz való viszony mutatja a legvilágosabban. Ernst Karl Winter az 1930-as években a szociáldemokrata és keresztényszociális tábor megbékélését sürgette, mert ebben látta a német

¹² Az első Osztrák Köztársaság idején működő, regionálisan szerveződő jobboldali, többnyire konzervatív és anti-marxista félkatonai alakulatok gyűjtőneve; politikailag és szervezetileg nem alkottak teljesen egységes mozgalmat.

nemzetiszocializmus feltartóztatásának egyik lehetséges eszközét. Johannes Messner (1891–1984) szintén szembefordult Hitlerrel és a Spann-kör fasizálódó szereplőivel. 1938 után pedig maga Spann és több tanítványa is elveszítette állását; Walter Heinrichet egy időre Dachaubba hurcolták. A rendi-katolikus, osztrák állameszméhez kötődő jobboldal és a német nemzetiszocializmus között tehát léteztek ideológiai érintkezések, de politikai azonosságról nem beszélhetünk.

Svájc – a jobboldali mozaik

A svájci társadalomtudomány fejlődése a német és az osztrák példától eltérő intézményi és politikai környezetben zajlott. Az első világháborút követően a korábban meghatározó polgári reformszociológia több német nyelvű egyetemi központban fokozatosan elveszítette korábbi lendületét, miközben a társadalmi és politikai konfliktusok erősödésével a szocialista mozgalmak és a konzervatív-liberális polgárság közötti szembenállás vált a közélet meghatározó törésvonalává. Ebben a légkörben a fasizmus társadalomszervező ígéretei, a katolikus társadalomtan és az autoriter konzervativizmus egyaránt növekvő figyelmet kaptak a társadalomelméleti vitákban. A svájci fejlődés sajátosságát ugyanakkor a tartós regionális tagoltság adta. Míg Genf a nemzetközi orientációjú, liberális szemléletű társadalomtudomány egyik fontos központjaként működött, addig Fribourgban a katolikus és korporatív társadalomfelfogás került előtérbe. A svájci szociológia ezért nem egyetlen domináns irányzat köré szerveződött, hanem eltérő politikai, vallási és tudományos hagyományok által meghatározott, párhuzamos szellemi központok hálózataként fejlődött.

A fribourgi hagyomány szoros rokonságban állt a Vogelsang-iskola társadalomképével. A liberalizmust természetjogi alapokon nyugvó keresztény gazdasági és társadalmi renddel kívánta felváltani, amelynek alapegységei a család, a hivatási közösségek és a korporatív intézmények lettek volna. Az 1931-es *Quadragesimo anno*¹³ után e program új politikai lendületet kapott. Jacob Lorenz (1883-1946) – Spann universalizmusának hatására – olyan, a svájci viszonyokhoz igazított rendi modellt dolgozott ki, amelyet „organikus”, „evolúciós” vagy akár „demokratikus” rendi államként különböztetett meg a korabeli fasiszta diktatúráktól. E megkülönböztetés azonban nem jelentett feltétlen demokratikus elköteleződést. Lorenz és köre a liberális állam átalakítását, az alkotmány teljes revízióját és a társadalom korporatív újraszervezését kívánta elérni; a politikai mozgalom az 1930-as évek közepén a svájci frontista irányzatokkal is együttműködött. A rendi gondolat így Svájcban is a parlamentarizmus korrekciójának, egyes változataiban pedig meghaladásának programjává válhatott.

A korszak jobboldali társadalomértelmezéseinek tágabb szellemi környezetéhez a fajantropológia és az eugenika különböző irányzatai is hozzátartoztak. Bár ezek nem minden esetben a szociológia intézményi keretei között fejlődtek, társadalomelméleti hatásuk jelentős volt. Képviselőik a társadalmi különbségeket elsősorban örökletes, biológiai és antropológiai tényezőkkel magyarázták, az egyéni és kollektív tulajdonságokat pedig a népesség „minőségének” kérdésével kapcsolták össze. A svájci fajantropológia egyes változatai azonban nem kizárólag a

¹³ Az 1931-es pápai szociális enciklika a Rerum novarum negyvenedik évfordulóján a társadalmi rend megújítását és a szubsidiaritás elvét tárgyalta.

biológiai származásnak tulajdonítottak jelentőséget, hanem a tér, a földrajzi környezet és a történetileg kialakult közösségek integráló szerepét is hangsúlyozták. Ezek a társadalomértelmezések sajátos módon kapcsolódtak össze a nemzeti identitásról folytatott vitákkal és annak politikai konstrukcióival. Különösen az 1930-as évek végének úgynevezett „szellemi honvédelme” emelte ki a svájci államiság történeti folytonosságát és kulturális sajátosságait, miközben a társadalmi összetartozást részben természeti, részben történetileg kialakult adottságokból vezette le. Ennek következtében fokozatosan háttérbe szorulhatott az a felfogás, amely a társadalmat elsősorban tudatosan létrehozott politikai intézmények eredményének tekintette, és előtérbe került a történelmileg kialakult, „szervesen növekedő” közösség képe.

Közös problémák, eltérő válaszok

A német, osztrák és svájci példák összevetése arra mutat rá, hogy a két világháború közötti jobboldali társadalomelméletek közös vonásai elsősorban nem valamiféle egységes politikai programban, hanem hasonló problémaérzékelésben ragadhatók meg. E szerzők és irányzatok jelentős része a modern társadalmat az integráció válságának perspektívájából szemlélte. A társadalmi differenciálódást, az érdekek pluralitását, az osztálykonfliktusokat és a parlamentarizmus működését sokan a közösségi egység gyengüléseként értelmezték. A társadalmi rend helyreállítását ezért olyan intézményekhez és fogalmakhoz kapcsolták, amelyek az egyént valamely nagyobb egészbe illesztették.

Ebből a nézőpontból a korszak konzervatív társadalomelméleti hagyományai ugyanarra az alapvető kérdésre kerestek választ: miként állítható helyre a modern társadalomban meggyengült közösségi rend és politikai egység. A társadalmi katolicizmus a keresztény erkölcs, a természetjog és a hivatásrendi szerveződés keretében kívánta rendezni a kapitalizmus társadalmi feszültségeit, míg Spann universalizmusa hierarchikusan tagolt szellemi egészként fogta fel a társadalmat. Freyer sajátos konzervatív-forradalmi választ adott erre a problémára. A 19. századi osztálytársadalom felbomló rendjéből kiindulva a „népben” látta egy új történeti és politikai egység lehetőségét, amely képes lehet meghaladni a részérdekek széttagoló uralmát, és ismét cselekvőképességet adhat az államnak. A *Revolution von rechts* ennek megfelelően a „népet” egy új korszak hordozójaként jelenítette meg, amelyben a közösségi akarat és a politikai vezetés új rendet teremthet. A völkisch és fajelméleti irányzatok ugyanezt az integrációs problémát részben kulturális, etnikai és biológiai kategóriák segítségével próbálták megragadni.

A két világháború közötti jobboldali szociológiai hagyományok története ezért nem vezethető le egyenes vonalban a nemzetiszocializmusból, és nem is értelmezhető annak egyszerű előtörténeteként. Bizonyos fogalmak és társadalomképek – mindenekelőtt a pluralista társadalom elutasítása, az organikus közösség eszménye, a politikai vezetés felértékelése vagy a völkisch gondolkodás – kétségtelenül megkönnyítették az autoriter rendszerekhez való kapcsolódást. Egyes konzervatív irányzatok viszont éppen saját társadalompolitikai meggyőződésükből kiindulva kerültek konfliktusba a nemzetiszocializmussal. A történeti összefüggések megértéséhez ezért nem az utólagos politikai címkézés, hanem az egyes társadalomelméleti programok fogalmi szerkezetének, intézményi beágyazottságának és politikai következményeinek együttes vizsgálata vezet közelebb.

E perspektívából a korszak jobboldali szociológiája a modernitás válságára adott válaszok sajátos történeteként értelmezhető. Képviselői különböző módokon, de rendszerint ugyanarra a kérdésre keresték a választ: miként teremthető társadalmi rend egy olyan világban, amelyet az individualizáció, az osztálykonfliktusok, a politikai pluralizmus és a hagyományos közösségi kötődések fellazulása jellemez? Válaszaik a keresztény társadalomreformtól a rendi államon és a politikai közösség újrafogalmazásán át a völkisch és fajelméleti társadalomképekig terjedtek. Éppen e sokféleség mutatja, hogy a jobboldali szociológiai gondolkodás a korszakban nem lezárt doktrína, hanem egymással versengő rendképzetek és társadalomértelmezések tágabb mezője volt.